

Федоренко Л. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької мови і літератури
Запорізького національного університету
Скиданович О. О.,
студент
Запорізького національного університету

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ КОНЦЕПТ ÜBERMENSCH У ПРИТЧІ Ф. НІЦШЕ “ALSO SPRACH SARATHUSTRA”

Анотація. Стаття присвячена аналізу концепту ÜBERMENSCH у мовностилістичному аспекті. Під час дослідження виділено основні характеристики авторського стилю Ф. Ніцше й типові для нього мовностилістичні фігури, що допомагають реалізувати цей феномен.

Ключові слова: концепт, ÜBERMENSCH, Надлюдина, метафора, гіперболізація, персоніфікація, символ.

Постановка проблеми. Поняття Надлюдина – це один із головних пунктів у гарячій суперечці про особистість Фрідріха Ніцше, яка почалася ще в минулому столітті й не слабшає до цього часу. Актуальність проблеми полягає в тому, що феномен ÜBERMENSCH відіграє важливу роль у політичному, цивілізаційному, соціальному аспектах. Інші пункти – питання про добро і зло, про християнство і його моралі співчуття, про гуманізм і демократію. Ця тема турбувала таких видатних митців, політиків, філософів, як Л. Троцький, Ф. Марінетті, С. Далі, Б. Шоу, Д. Лондон, М. Горький, А. де Сент-Екзюпері. Ще в ХХ столітті Адольф Гітлер запровадив так званий «культ Надлюдина». Що змусило його розслідувати цей феномен?

Метою статті є аналіз лінгвостилістичних засобів реалізації концепту ÜBERMENSCH на прикладі притчі “Also sprach Sarathustra” Ф. Ніцше в лінгвостилістичному дискурсі. Під час дослідження було вирішено такі завдання: досліджено своєрідність концепту ÜBERMENSCH, встановлено розмаїття лінгвостилістичних засобів авторського стилю Ф. Ніцше.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепт – це базовий термін лінгвокультурології. Іменник “conceptus” походить від латинського дієслова “conspicere” – «зачинати»; його український еквівалент «поняття» утворено також від дієслова «попяти», що мав у давньоруській мові значення «схопити, взяти у власність». Легко помітити, що обидва дієслова етимологічно споріднені, висловлюють спільну ідею придбання, проте не є абсолютними синонімами. Слідом за Ю. Степановим ми вважаємо концепт більш об’ємним розумовим конструктом людської свідомості порівняно з поняттям. За висловом Ю. Степанова, концепт є «якесь сумарне явище, за своєю структурою складається із самого поняття й ціннісного (нерідко образного) уявлення про нього людини» [7, с. 40–43]. Категорія концепту отримує міждисциплінарний статус, оскільки вона використовується у двох нових парадигмах: лінгвокогнітології й лінгвокультурології. Представники першого напрямку (Е. Кубрякова, Н. Болдирев, І. Стернін, А. Бабушкін) інтерпретують концепт як одиницю оперативної свідомості, яка виступає як цілісне, нерозчленоване відображення факту дійсності. Утворюючись у процесі уявного конструювання (концептуалізації) предме-

тів і явищ навколишнього світу, концепти відображають зміст знань, досвіду, результатів усієї діяльності людини й результати пізнання навколишнього світу у вигляді певних одиниць, «квантів» знання. Представники другого, культурологічного, напрямку (А. Вежицька, Н. Арутюнова, В. Карасик, Д. Лихачов, Ю. Степанов, Л. Чейненко, С. Ляпін, В. Шаховський, С. Воркачев) розглядають концепт як ментальне утворення, відзначене певною мірою етносемантичною специфікою [3, с. 6–7].

Через плюралізм думок поняття «концепт» має багато визначень, і для нас більш вдалим і влучним виявилось визначення В. Карасика, який характеризує концепти як «ментальні утворення, які являють собою значущі усвідомлювані типізуючі фрагменти досвіду, збережені в пам’яті людини» [6, с. 12]. “Also sprach Sarathustra” – один із ключових текстів Нового часу, доктрина прогресу (поступового розвитку). Притча – це метафора в метафорі, весь твір являє собою міф, алегорію, розгорнуту метафору мандрів Заратустри. Крім того, у своїх проповідях Ніцшевський Заратустра й сам постійно використовує метафори, сміливі порівняння, яскраві образи. Отже, виникає новий аспект у функціонуванні філософської метафори. Коли щільність метафор досягає рівня, за якого окремі метафори змикаються, покриваючи весь простір тексту, сама по собі взаємодія метафор породжує й генерує нові смисли. Метафори перетікають одна в одну, доповнюють одна одну, генеруючи щоразу нові грані смислів.

Особливістю метафоричної термінології Ф. Ніцше є багатозначність: у слова вкладається спектр смислових значень, крім того, основні метафори підтримуються та перевизначаються додатковими. Крім позначення певної філософської ідеї, концепції, такий спосіб, впливаючи на свідомість, змінює звичне сприйняття тексту, залишає читача в напруженні задля більш глибокого розуміння ідеї. Однією з основних функцій метафори є функція емоційного впливу. Саме властивість емоційного впливу видавалася філософам-раціоналістам неприйнятною, коли справа стосувалася пізнання й мовного оформлення його процесу та результатів. Емоційність уважалася протилежною об’єктивності й неупередженості. Але для неklasичної філософії функція емоційного впливу виконує важливе завдання, сприяючи руйнуванню стереотипів [1, с. 25]. Саме через метафори Ф. Ніцше піддає сумніву ідеї милосердя, соціального прогресу, рівності, пацифізму, віри в Бога тощо. Доктринам християнства він протиставляє «смерть Бога» та розуміння моралі християнства як «рабської моралі», цінностям демократії й традиційної моралі – уявлення про них як про «стадний інстинкт». Проповідуючи, що людина натовпу – це ще не лю-

дина, Заратустра у Ф. Ніцше робить це через емоційний вплив, використовуючи метафори презирства, метафори відризи: мавпа, земляна блоха, отруйні базарні мухи тощо. Отже, емоційно-експресивна функція метафори відіграє важливу роль у формуванні та вираженні концепту *ÜBERMENSCH*. У деяких філософських ученнях Надлюдина – це сильна особистість, чій воля, бажання й вчинки не підкоряються жодним обмеженням [5, с. 564]. В інших джерелах це поняття подається в більш розгорнутому варіанті: У реакційній філософії Ніцше – ідеал людини, для якої все полягає в тому, щоб забезпечити повний розвиток тільки своєї особистості, і яка вважає підпорядкування себе якій-небудь суспільній меті вульгарним і нікчемним [9, с. 588]. Ф. Ніцше наполягає на тому, що людство як рід не прогресує. Більше того, воно деградує, людське суспільство, культура людства перебувають у стані декадансу. Надлюдина народжується, говорить Ф. Ніцше, щоб створити нову людську спільність. Об'єднані в неї люди стають «сіячами майбутнього». Їм неприємна мораль рабів, пригноблених, які волають до філантропії та співчуття, вони звільняють себе самі, для чого їм насамперед потрібні сила й зухвалість. Зразком такої Надлюдини Ф. Ніцше вважає давнього персидського пророка та засновника релігії зороастризму Заратустру, який і стає головним героєм книги. Філософ рекомендує всім, хто вирішив піднятися над буденністю й перевершити свою збиткову людську природу, рівнятися на великого пророка і зробити стрибок через прірву, яка відділяє просто людину від Надлюдини. Для того щоб стати надлюдиною, необхідно змінити свій світогляд, подивитися навколо себе й побачити, що світ людей гідний тільки презирства. Вийшовши від цього світу, майбутня Надлюдина зосереджується на собі, на своїх думках. Його дух проходить три ступені розвитку: 1) «верблюд» – людина, навантажена традиціями та установками культури і традиціями попередніх поколінь; 2) «лев» – людина, яка заперечує себе як «верблюда», тобто відмовляється абсолютно від усього, що робить її залежною; 3) «дитина» – людина, відкрита для всього нового, чистий аркуш, сама створює собі закони й керується своєю волею. Ми розглянемо останні дві стадії (стадії лева та дитини) більш детально, щоб повніше окреслити послідовні ступені висхідного формування людини в ідеальний тип надлюдини й з'ясувати, завдяки яким стилістичним фігурам реалізується цей феномен в авторському дискурсі. Підготовча стадія – стадія лева, вичерпується лише запереченням. Людина на цій стадії тільки розчищає собі шлях до ідеалу, намагається порвати ті пута, які зв'язують її та не надають можливості вільно досягнути рівня надлюдини. Ця стадія «великого звільнення» (*die grosse Befreiung*) детально описується з її внутрішнього, психологічного боку ще в початкових розділах твору: «Людське, занадто людське» (*Menschliches, Allzumenschliches*). У людині пробується невдоволення своїм обмеженим станом. Їй хочеться вивільнитися з тієї «золотої коліски», у якій вона досі лежала, як сповита дитина, не усвідомлюючи, що відбувається навколо неї. Лев за Тресиддером – це символ, що поєднує в собі й агресивні, й оборонні риси. Йому стають ненависними маленькі чесноти суспільної моралі, міщанське щастя і дрібна мудрість оточуючих людей. Він хоче стати паном над своїми чеснотами. Заратустра називає цей стан «годиною великого презирства» (*die Stunde der grossen Verachtung*). «Що є найвище, що ви можете пережити? Це – година великої зневаги. Година, коли ваше щастя перетворюється для вас в огиду, так само, як і ваш розум і ваша чеснота». «Я люблю тих, хто вмів глибоко зневажати, бо

вони вміють глибоко шанувати, бо вони – стріли, що прагнуть до іншого берега» (*Pfeile der Sehnsucht nach dem andern Ufer*). Велика зневага, отже, є стимулом, що спонукає людину прагнути до протилежного ідеалу – ідеалу надлюдини. У прикладі демонструється завдяки символам стріл, антитезі (щастя – огида), підноситься та реалізується концепт *ÜBERMENSCH* як людини, яка добивається кращого майбутнього нестандартними методами. Подолання духу тяжкості пов'язується з моментом виникнення в душі бадьорого настрою, який зображується у Ф. Ніцше за допомогою різних символів. Так, уособлюючи песимістичний настрій або світову скорботу (*Weltschmerz*) в образі «вогненної собаки» (*Feuerhund*), яка постійно вибухає на всіх злісним гавканням, Заратустра протиставляє їй іншу собаку, «яка воістину говорить із серцем землі».

Для повного та всебічного розкриття ідеалу надлюдини ми повинні познайомитися з «новими» цінностями, які Заратустра називає «мостами», «сходами», «веселкою» надлюдини (*die Brucken, Treppen, Regenbogen des ÜBERMENSCHEN*). Це все символи кращого життя й надії, життя над усім земним і порочним. Якщо характерною рисою першого періоду еволюції людини в надлюдину Ф. Ніцше виділяє презирство до всього дрібного, нікчемного та вульгарного в сучасному житті, у ненависті до людей «слабкіших», тобто до песимістів, утомлених життям, то відмітною особливістю другого, позитивного, періоду є «любов до дальнього» (*die Liebe*), тобто в любові до надлюдини здійснюється прагнення волі до могутності. «Дальне» (*das Fernste*) у Ф. Ніцше є синонімом «ідеального» й у силу цього протиставляється «ближньому». Звідси «любов до дальнього» означає любов до максимального розвитку волі до могутності однаково як у собі, так і в інших. Так виходять два основних види любові до дальнього: 1) *Selbstsucht* – любов до себе; 2) *Herrschaft* або *Schenkende Tugend*, під якими мається на увазі любов до найвищого розвитку волі до могутності й в інших людях. Третій ступінь – дитина, остання стадія на шляху до *ÜBERMENSCH*. Стати дитям означає стати новим, відкинути всі колишні настанови, знов знайти смак до «гри творіння». Грати зі світом і із собою, як дитина, – без кордонів і правил, на рівних. Ф. Ніцше вибрав ці метафори не дарма, бо, як ми бачимо, кожна з них має свою стилістичну та лінгвістичну цінність при розгляді складових концепту *ÜBERMENSCH*. Тільки загартувавши працю тіло «верблюда», тільки зумівши звільнити й очистити душу «лева», тільки тоді людина зможе поєднати в собі обидві ці істоти. Прийняти без роздумів, із «дитячим» захопленням і любов'ю [4, с. 940].

Ф. Ніцше з розпачливим жаром закликає людей боротися й воювати. Але лінію фронту він не називає, саме це й бентежить багато умів, які звикли розмірковувати прямо та буквально. «Ви кажете, добре діло навіть війну освячує? А я вам кажу: то добра війна, коли вона будь-яке діло освячує». Але Ф. Ніцше має на увазі не боротьбу й війну в суспільстві, а боротьбу із самим собою задля розвитку та прогресу. Знову можемо простежити оксиморон (добра війна, освячена війною) і метафору. Риторичне питання додає інтерактивний підтекст, який змушує читача довго й послідовно міркувати над непорівняними поняттями.

Філософ звертає увагу на те, що зазвичай в етиці «я» ставиться нижче за «ти». Науковці доводять, що «ти» старше, ніж «я». У своєму ідеалі надлюдини Ф. Ніцше намагається реабілітувати етичні права «я». Тож протягом усього тексту ми можемо виділити лексичну анафору зі словом «я» (*“Ich”*). Завдяки

цьому тропу автор наголошує на необхідності справедливого ставлення до власного «я», необхідності нормальної любові до самого себе тією мірою, якою це потрібно для здійснення ідеалу надлюдини. «Любіть своїх ближніх, як самих себе, але спершу станьте такими, які люблять самих себе». Заратустра у своїх промовах не раз говорить про самолюбство, незіпсоване, здорове самолюбство, яке виникає з могутньої душі (*die heile, gesunde Selbstsucht, die ans mächtiger Seele quillt*). Він відрізняє це самолюбство від вузько егоїстичного почуття – себелюбства. «Егоїзм», про який говорить Ф. Ніцше, потрібно розуміти як метафізичну концепцію, як затвердження абсолютності кожної особистості і її відповідальності за себе й за світ навколо. У результаті цей «егоїзм» за його правильного розуміння та правильного застосування до життя (що доступно, за Ф. Ніцше, лише небагатьом) веде не до того, що зветься егоїстичною поведінкою в нашому звичайному слововживанні, а скоріше до протилежного способу дій – до готовності пожертвувати собою заради великих цілей, заради величчя особистості: *Я люблю того, хто любить свою добродішність, бо добродішність – це воля до загибелі й стріла, що прагне до іншого берега.*

Ich verwandele mich zu schnell: mein Heute widerlegt mein Gestern. Ich überspringe oft die Stufen, wenn ich steige, – das verzeiht mir keine Stufe. Засоби реалізації концепту *ÜBERMENSCH* – персоналізація, гіперболізація, символічність поняття «ступінь». Концепт *ÜBERMENSCH* побудований на революційно-оновленому заклик, але закликає до революції не в соціумі, а до революції в самому собі.

Lieber Nichts wissen, als Vieles halb wissen! Lieber ein Narr sein auf eigne Faust, als ein Weiser nach fremdem Gutdünken! Ця цитата показує верховенство принципу «все або нічого», максималізм життєвих прагнень. Порівняння дурня з мудрецем і як не парадоксально виражене становище дурня. Концепт *ÜBERMENSCH* розкривається за рахунок поняття «нігілізму сили» й зіставлення двох антонімів як рівноправних дефініцій.

У творі зустрічаємо доказ того, що Надлюдина, сповнена вітальної культурної й творчої енергетики, спрямована до вольової переоцінки цінностей [2, с. 40]. У цій фразі концепт *ÜBERMENSCH* виражається через метафору (підійматися на свою ж голову), поняття «драбина» як символу дороги в краще майбутнє – дороги до становлення Надлюдини. *Und wenn dir nunmehr alle Leitern fehlen, so musst du verstehen, noch auf deinen eigenen Kopf zu steigen: wie wolltest du anders aufwärts steigen?* Концепт виражений волею до влади. Воля до влади являє собою прагнення до того, щоб бути вищим за всіх, бути найкращим, піднятися завдяки своєму розумові й талантам і панувати над неповноцінними людьми. Воля до влади керує світом і змушує в боротьбі доводити свою силу та право на існування. Однак воля до влади – це не природний відбір, про який говорив Ч. Дарвін. Шляхом природного відбору виживають тільки пристосованці, тобто не завжди найсильніші й талановиті. Навпаки, це можуть бути найслабші особистості, наділені хитрістю. Ф. Ніцше ж не проповідує хитрість і спритність, а справжню міць розуму й непохитну волю, рідкісну особистість, здатну на подвиги. Тож у Ф. Ніцше воля до влади тотожна волі до рівності й волі до істини. У лінгвістичному плані концепт *ÜBERMENSCH* реалізується завдяки таким засобам, як оксюморон, синестезія, гіпербола: *Ich möchte verschenken und austheilen, bis die Weisen unter den Menschen wieder einmal ihrer Thorheit und die Armen einmal ihres Reichthums froh geworden sind.* У творі автор надає багато

символів, через які простежується розглянутий нами концепт. Це море (безперервний рух, постійна зміна образів, життя і смерть [8, с. 285]), зірки (перевага, постійність, провід, захист, пильність, спрямованість [8, с. 112]), вітер (символ несамовитих і непередбачуваних сил, свободи [8, с. 85]), орла (символ мужності, хоробрості, цілеспрямованості, холоднокровності [8, с. 318]). Стилістично концепт розкривається за рахунок гіперболізації, контактного повтору та персоніфікації.

Стилістичний синтаксис реалізований за рахунок експансії (перерахування), представлений короткими реченнями. Перевагою простого речення перед варіативною підрядною конструкцією є вираження мовленнєвої економії й легкість сприйняття, а також збереження притчового оповідального характеру.

Висновки. Свосвідність авторського стилю Ф. Ніцше полягає в тому, що його твори настільки алегоричні, що часом видається незрозумілим, який зі створених образів помилковий, а який – істинний. На довгі роки на Ф. Ніцше та його ідеї лягло тавро «фашистська філософія». Образ Надлюдини спотворився до невпізнання й набув рис «білявої бестії», яка не щадить нічого й нікого, яка безжально руйнує світ і його цінності. Але ж не в цьому сутність концепту *ÜBERMENSCH*. Його Надлюдина безжальна насамперед і найбільше до себе, вона сумнівається та піддає перегляду наявні в неї цінності й настанови, які позбавляють її внутрішньої духовної свободи та радості творчого життя. У людині тварина й творець поєднані воедино. Головне, що має виходити від Надлюдини, – заклик до духовних перетворень, внутрішньої дисципліни та виховання власної особистості, відповідальності за майбутнє. Варто пам'ятати, що філософія Фрідріха Ніцше – це унікальний і здійснений протягом усього життя експеримент щодо руйнування всередині себе «тварі» й плекання «творця», якого автор прозвав «надлюдина». *ÜBERMENSCH* у Ф. Ніцше – це той, хто дивиться на цей світ, як дитина: радісно, невинно, вільно. Він не раб, а пан своїм бажанням, і саме в цьому його сила. Його «Я» є джерелом його ідей і звершень, навчившись приборкувати свої бажання, людина, по суті, стала тим же Богом. Концепт *ÜBERMENSCH* у Ф. Ніцше досить мінливий, і кількість його трактувань давно переважила за тисячу. І в тому головна його перевага, бо Ніцше вірний самому собі: його ідея – це вічний шлях по колесу життя, де декорації пейзажу – це наші вчинки та рішення, дороговказ – істина Ф. Ніцше, а встає на горизонті сонце – світ надлюдини. Усі стилістичні фігури й лінгвістичні засоби концепту *ÜBERMENSCH* доводять, що це образ із трикстерними рисами, але, з іншого боку, Надлюдина має позитивну масштабну мету – просвітлення та вдосконалення.

Література:

1. Акишина Е.О. Семантический потенциал и ассоциативные возможности метафоры в философии / Е.О. Акишина // Реальность. Человек. Культура: религия и культура: материалы Всероссийской научной конференции. Омск, 11 декабря 2008 г. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2008. – С. 197–199.
2. Беляев Д.А. К вопросу о понимании идеи сверхчеловека в философии Ф. Ницше / Д.А. Беляев // Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 4. – С. 42–44.
3. Дорофеева Н.В. Удивление как эмоциональный концепт (на материале русского и английского языков): автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Н.В. Дорофеева. – Волгоград, 2002. – С. 19.
4. Знаменский С.П. «Сверхчеловек» Ницше / С.П. Знаменский // Ницше: Pro et contra / сост. Ю.В. Синеокая. – СПб.: РХГИ, 2001. – 1076 с. – С. 904–945.

5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: Ок. 65 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов ; под ред. проф. Л.И. Скворцова. –26-е изд., перераб. и доп. – М. : ООО «Издательство Оникс» : ООО «Издательство «Мир и Образование», 2008. – 736 с.
6. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. – С. 315.
7. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М., 1997. – С. 40–43.
8. Тресиддер Д. Словарь символов / Д. Тресиддер. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – С. 448.
9. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д.Н. Ушакова. – М. : Сов. энцикл. : ОГИЗ, 1935–1940.

Федоренко Л. В., Скиданович О. О. Лингвостилистический концепт *Übermensch* в притче Ф. Ницше “Also sprach Zarathustra”

Аннотация. Статья посвящена анализу концепта *ÜBERMENSCH* в лингвостилистическом аспекте. В ходе

исследования выделены основные характеристики авторского стиля Ф. Ницше и типичные для него лингвостилистические фигуры, помогающие реализовать данный феномен.

Ключевые слова: концепт, *ÜBERMENSCH*, Сверхчеловек, метафора, гиперболизация, персонификация, символ.

Fedorenko L., Skydanovych O. Linguostylistic conceptual object *ÜBERMENSCH* in philosophical novel “Thus Spoke Zarathustra” by Friedrich Nietzsche

Summary. This article devotes the concept *ÜBERMENSCH* in linguostylistic aspect. The study identified the main characteristics of the author’s style of Friedrich Nietzsche and typical for him linguostylistic figures that help to realize this phenomenon.

Key words: concept, *ÜBERMENSCH*, Overman, metaphor, hyperbole, personification, symbol.